TRADUCEREA ARTISTICĂ ŞI LITERATURA COMPARATĂ

CZU: 81`255.2:82.091 **https://doi.org/10.5281/zenodo.10648987**

Sergiu Pavlicenco
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID 0009-0002-4007-3434

The author follows the evolution of the artistic translation as a field of study of comparative literature, but not from the point of view of the act of translation as such or of the quality of the translation, but from the point of view of the functionality of the translated work in the system of the receiving literature, in which the translated work performs a series of new functions. But in the last decades of the last century, the artistic translation begins to be approached from new perspectives (poly-systemic, postcolonial, feminist, etc.), insisting more and more on other aspects of translations compared to traditional comparativism so that studies on translations (Translation Studies) threaten to take the place of traditional comparative literature.

Cuvinte-cheie : *traducere artistică, original, literatură comparată, polisistem, feminism.*
Key-words *: artistic translation, original, comparative literature, poly-system, feminism.*

Studierea traducerilor în comparatismul tradiţional era asociată domeniului numit *mezologie*, adică studierii intermediarilor ce înlesnesc stabilirea unor raporturi literare între două literaturi, textul tradus interesându-i pe comparatişti nu atât din punctul de vedere al calităţii traducerii şi fidelităţii faţă de original, cât din cel al funcţionalităţii operei traduse în cadrul literaturii receptoare. Deşi problema traducerii i-a interesat mai mult pe lingvişti, până în prezent nu există o concepţie clară despre traducere nici printre teoreticienii din acest domeniu. Astfel, pentru autorul unei cărţi traduse în limba română relativ recent, traducerea este "transformarea unui text scris într-o anumită limbă într-un text echivalent scris într-o altă limbă, păstrând, pe cât posibil, conţinutul mesajului, caracteristicile formei şi rolurile funcţionale ale textului original" (Bell, 2000 : 11), dar tot el consideră că această definiţie este una informală, fiind mult modificată pe parcursul cărţii sale. De fapt, aşa cum menţionează Roger T.Bell, autorul lucrării amintite, intitulate "Teoria şi practica traducerii", cei care s-au ocupat de problema traducerii nu au făcut altceva decât să elaboreze "liste arbitrare de "reguli" pentru crearea unei traduceri "corecte" (ibidem), sau, am adăuga noi, să demonstreze, în baza unor texte traduse, în ce măsură traducătorii au ţinut cont şi au respectat respectivele "reguli".

Literatura comparată s-a ocupat preponderent nu de procesul traducerii, ca atare, ci de opera tradusă ca produs al acestui proces de traducere şi, îndeosebi, de funcţionarea ei în contextul limbii în care a fost tradusă, adică în cadrul literaturii receptoare. Ceea ce se petrece în ultima vreme în acest domeniu al literaturii comparate este actualizarea şi perfecţionarea metodologiei şi a instrumentelor de lucru în asemenea cercetări din perspectiva unor noi abordări ale fenomenului literar, în general. Astfel, de exemplu, numărul 2 din anul 1989 al cunoscutei "Revue de littérature comparée" a fost dedicat exclusiv literaturii traduse. Referindu-se la traducerile în limba franceză din ajunul Renaşterii, Paul Chavy (1989 : 147-153) distinge zece funcţii principale ale unei opere traduse în altă limbă: informativă, lingvistică, stilistică, literară, recuperativă, importatoare, selectivă, patriotică, democratică şi asociativă. Ceea ce nu înseamnă că orice operă literară tradusă în altă limbă întruneşte, în mod automat şi obligatoriu, toate cele zece funcţii menţionate de P. Chavy, dar orice operă tradusă poate îndeplini unele dintre aceste

funcţii. După cum am afirmat în altă parte (Pavlicencu, 1999 : 56), aceste funcţii vizează în mod direct fenomenul receptării literare.

De la sfârşitul anilor 70 se observă, însă, o înviorare a studiilor despre traducerea artistică, dar nu numai ca domeniu al literaturii comparate, ci, mai ales, ca o disciplină autonomă, cu asociaţii, reviste, cataloage editoriale respective şi cu o proliferare tot mai intensă a tezelor de doctorat axate pe această problematică. Aşa numitele studii despre traduceri (*Translation Studies*) au mers atât de departe, încât au început să rivalizeze cu tradiţionala literatură comparată, aflată într-o continuă criză de identitate. Criza literaturii comparate și încercările de a o depăși prin reconsiderarea și redefinirea obiectul literaturii comparate reprezintă, însă, o altă problemă, la care nu ne vom referi aici. Ceea ce am vrut să subliniem este faptul că problema traducerilor a început să capete o răspândire tot mai mare în lume, așa cum se demonstrează într-o „Introducere critică în literatura comparată" (1993), aparţinând profesoarei de literatură comparată de la Universitatea din Warwick (Marea Britanie) Susan Bassnett, apărută și în traducere italiană în 1996 (ediție pe care am consultat-o și noi), autoarea încheindu-și volumul cu o afirmație conform căreia "de acum încolo va trebui să ne obișnuim a considera studiile despre traducere o disciplină principală, în raport cu care literatura comparată este doar o arie de cercetare subsidiară, deși încă importantă". (Bassnett, 1996 : 234) Deoarece volumul amintit rămâne a fi, deocamdată, o raritate în spaţiul nostru cultural, vom reveni, poate, la întreaga problematica a acestuia cu altă ocazie, iar în rândurile ce urmează ne vom ocupa doar de un aspect – de problema traducerii din câteva perspective relativ recente (polisistemică, postcolonială, feministă), care au și plasat în ultima vreme studiile despre traduceri în centrul atenției unui grup numeros de cercetători nu numai din domeniul literaturii comparate.

Este un fapt arhicunoscut că Itamar Even Zohar și școală de la Tel Aviv s-a impus prin lansarea teoriei polisistemului, traducerile fiind studiate de reprezentanții acestei școli, de asemenea, din punctul de vedere al polisistemului, adică literatura tradusă fiind considerată un sistem în interiorul polisistemului unei literaturi naționale, regionale sau universale. Din acest punct de vedere, literatura tradusă joacă un rol foarte important în istoria unei literaturi naționale, deși istoricii literari nu prea au acordat atenție în istoriile literaturii, scrise de ei, problemei traducerilor, deși nu toți, unii consacrându-i inclusiv capitole aparte, deoarece în anumite perioade traducerile joacă un rol chiar mai mare decât literatura originală. În ce relații se află literatura tradusă cu cea originală, de ce în unele țări se traduce mai mult decât în altele, când se traduce mai mult, ce se traduce mai mult, cum influențează literatura tradusă asupra literaturii originale, asupra textelor canonice ale acesteia, care sunt funcțiile literaturii traduse în cadrul sistemului literaturii originale – iată doar un șir de probleme la care încearcă să răspundă cercetătorii traducerilor din perspectivă polisistemică, inclusiv comparatiștii.

I. Even-Zohar (1999) consideră că operele traduse intră în anumite relaţii între ele, cel puţin prin două modalităţi: 1) prin felul cum sunt selectate operele ce se traduc într-o literatură naţională, deoarece nu poate să nu existe o legătură între principiile de selectare a acestora şi co-sistemele locale ale literaturii receptoare, şi 2) prin felul cum sunt adoptate normele, obișnuințele (habitos) şi criteriile specifice, într-un cuvânt, prin utilizarea repertoriului literar ce rezultă din relaţiile lor cu alte co-sisteme locale. Aceste relaţii nu se reduc doar la nivelul lingvistic, ci se stabilesc de asemenea la orice alt nivel al selectării. Astfel, literatura tradusă poate dispune de un repertoriu propriu şi excesiv până la un anumit punct, aşa cum au demonstrat unii reprezentanți ai școlii de la Tel Aviv (bunăoară, Gideon Toury), dar și unii cercetători care le-au împărtășit părerile. Toate aceste argumente nu numai justifică, ci şi impun necesitatea de a studia literatura tradusă din punctul de vedere al teoriei polisistemului. Altfel cum s-ar putea descrie şi explica

ştiinţific funcţionarea polisistemului literar în sincronie şi în diacronie ? Literatura tradusă, în opinia lui Even-Zohar, este nu numai un sistem integrant al oricărui polisistem literar, ci şi unul dintre cele mai active din cadrul acestuia. Tocmai de aceea este importantă stabilirea poziţiei literaturii traduse în interiorul polisistemului literar, a raporturilor ei cu natura repertoriului global al acestuia, la care ne-am referit și noi mai mulți ani în urmă. (Pavlicencu, 2008)

Dacă pornim de la poziţia periferică pe care o are literatura tradusă în cadrul cercetărilor literare, am putea conchide că ea ocupă o poziţie periferică şi în interiorul polisistemului literar, însă lucrurile nu stau tocmai aşa. Faptul că literatura tradusă are o poziţie centrală sau periferică în cadrul unui polisistem literar şi că aceasta este conectată la repertoriile novatoare (primare) sau la cele conservatoare (secundare) ale unei literaturi sau polisistem literar va depinde de ordonarea specifică a acesteia (acestuia). Când literatura tradusă ocupă un loc central în polisistemul literar aceasta înseamnă că ea participă activ la configurarea centrului polisistemului respectiv, integrându-se tendinţelor înnoitoare. În asemenea cazuri textele "originale" aproape că nu se deosebesc de cele "traduse", traducătorii fiind ei înşişi scriitori importanţi şi apreciaţi. Astfel, traducerile contribuie la crearea unor noi modele literare, transformându-se într-un instrument de elaborare a unui nou repertoriu literar. Prin intermediul traducerilor se introduc în literatura receptoare nu numai noi modalități de reprezentare artistică a realității, noi universuri artistice, ci şi un limbaj poetic nou sau noi tehnici narative şi compoziţionale. Este evident că şi criteriile de selectare a operelor ce se traduc sunt determinate în mare măsură de starea de lucruri din cadrul polisistemului local receptor, operele traduse fiind compatibile cu noile tendinţe din literatura receptoare. În asemenea cazuri, când literatura tradusă ocupă un loc central în polisistemul literar receptor, se impune o precizare importantă: care sunt condiţiile ce generează situaţii de acest fel ? Even-Zohar distinge trei cazuri:

1) când o literatură (un polisistem) încă nu s-a constituit, nu s-a cristalizat definitiv, adică atunci când e vorba de o literatură "tânără";

2) când o literatură este "periferică" în cadrul unui grup de literaturi interrelaţionate sau când o literatură este "slabă", sau când o literatură este şi "periferică", şi "slabă";

3) când într-o literatură există puncte de inflecțiune, crize sau goluri.

În primul caz literatura tradusă satisface necesităţile unei literaturi tinere de a-şi valorifica potenţialul artistic al limbii literare recent create sau renovate, apelând la traducerea unor modele literare străine, în lipsa unora proprii, literatura tradusă transformându-se într-un sistem literar important în cadrul polisistemului literar receptor. Același lucru se întâmplă şi în cel de al doilea caz, al unor literaturi care ocupă un loc periferic în cadrul unor ierarhii literare existente, asemenea literaturi beneficiind de experienţa literaturilor vecine mai avansate şi cu un repertoriu literar mult mai bogat. În literaturile "slabe" se instalează uneori ideea că ele nu dispun de capacitatea literaturilor centrale de a produce inovaţii, ceea ce conduce la stabilirea unor relaţii de dependenţă faţă de acelea. În literaturile europene literaturile periferice coincid, în general, cu literaturile ţărilor mici, relaţiile ierarhice între ele fiind stabilite încă aproape de la începuturile lor, ceea ce demonstrează că literaturile periferice s-au configurat în baza unor literaturi străine, din afară. Literatura tradusă constituie pentru asemenea literaturi nu numai un canal ce le permite incorporarea unor repertorii noi sau la modă, ci şi un mijloc de reajustare şi de trasare a unor alternative. În timp ce literaturile centrale, mai bogate şi mai puternice, dispun de capacitatea de a adopta inovaţii din sistemele periferice ale propriului polisistem, literaturile slabe depind în cea mai mare parte de importul de inovaţii. Al treilea caz se dă atunci când, de exemplu, dinamica polisistemului creează puncte de inflexiune, adică anumite momente istorice în care modelele stabilite nu mai sunt acceptate de generaţiile mai tinere, iar literatura

tradusă poate să-şi asume o poziţie centrală, lucrul posibil inclusiv în literaturile centrale. Acest fapt este şi mai relevant când în punctul de inflecţiune nu se acceptă nici unul dintre elementele propriului repertoriu ceea ce poate conduce la crearea unui "vid" literar. În condiţiile unui asemenea "vid" modelele străine se infiltrează mai uşor şi literatura tradusă poate căpăta o poziţie centrală. Situaţia aceasta se accentuează şi mai mult în cazul literaturilor "slabe" sau al literaturilor în stare permanentă de însărăcire, deoarece în ele lipsesc elementele existente în literaturile vecine sau în literaturile străine accesibile.

Perspectiva postcolonială și-a lăsat amprenta nu numei asupra problemei traducerilor, ci și asupra esenței însăși a literaturii comparate ca disciplină. După destrămarea sistemului colonial mondial, se schimbă raportul dintre cultura și literatura metropolelor și coloniilor, se schimbă atutudinea coloniilor față de primatul literaturii metropolitane. Cum este înțeleasă traducerea din perspectiva postcolonială ? Fostele colonii oferă diferite abordări ale acestei probleme.

În teoriile tradiţionale despre traducere exista o ierarhie care privilegia textul original şi pe autorul acestuia, traducătorului rezervându-i-se un rol secundar. Opera originală era considerată de la sine ca ceva net superior în raport cu opera tradusă. În teoriile literare postcoloniale şi postmoderniste lucrurile se schimbă, raporturile de superioritate/inferioritate încetează să existe. Practica artistică a ţărilor din afara Europei, dar şi din interiorul ei, nu se mai doreşte explicată numai prin viziune europocentristă. Cercetările asupra traducerii, realizate în afara continentului european, contrastează cu teoriile conform cărora traducerea, oricât de bună ar fi, reprezintă, totuşi, o activitate servilă. Pentru explicarea fenomenului traducerii se face adesea apel la metafore fizice, uneori destul de violente. E de ajuns să amintim aici concepţia "canibalistică" despre traducere, desprinsă din celebrul Manifest Antropofag al lui O. de Andrade, care demonstrează că pentru indienii brazilieni devorarea victimei nu era un sacrilegiu, ca la europeni, ci, mai degrabă, o absorbire a forţei sau a virtuţii celui sacrificat, aluzie şi la "devorarea simbolică" a trupului şi sângelui lui Hristos. Mişcarea antropofagistă intuia, în acest sens, o metaforă a relaţiei între cultura europeană şi cea braziliană. În acest caz, nu se mai poate vorbi despre tradiţionalele noţiuni ale comparatismului ca imitaţie sau influenţă, deoarece antropofagiștii nu-și propuneau să copieze cultura europeană, ci s-o devoreze, avantajându-şi rezultatele prin eliminarea aspectelor negative ale imitaţiei sau influenţei şi crearea unei culturi naţionale originale, care trebuia să fie un izvor de expresie artistică şi nu un receptacol de forme şi expresii culturale zămislite aiurea. E lesne de înţeles cum, cu timpul, această metaforă a ajuns să fie refuncţionalizată de către cercetătorii traducerii. În cazul traducătorului metafora "devorării" capătă un sens particular, deoarece traducătorul devorează textul original şi îl regenerează ca pe unul nou. Imaginea traducerii, ca un soi de canibalism sau de vampirism, când traducătorul suge sângele originalului pentru a da putere şi vigoare textului tradus, exact ca în cazul unei transfuzii de sânge, poate fi considerată o metaforă radicală a teoriei postcoloniale despre traducere. De fapt, prin aceasta se încearcă renunţarea la rolul secundar, subordonat al traducătorului şi al textului tradus faţă de autorul textului original.

După cum se ştie, în ultima vreme se impune tot mai mult un anume feminism literar sau intelectual, modernizat în cheie poststructuralistă, derridiană, care a invadat, mai ales, teoria şi practica postmodernismului, îndeosebi a celui occidental, dar pătrunde, deşi mai lent, şi în cel estic. Pentru acest tip de feminism sunt caracteristice "deconstruirea opoziţiei "masculin-feminin", în care "masculinul" ocupă un loc privilegiat; critica falogocentrismului (falusul fiind înţeles ca un simbol cultural al puterii); distrugerea formelor şi ierarhiilor culturale, care presupun o discriminare după criteriul genului/sexului (de unde toată cultura europeană este considerată "masculină", pătrunsă de "ideologia masculină"; ideea trecerii "de la divizarea molară în două

genuri/sexe a individului la cea moleculară, conform căreia numărul de genuri/sexe va fi egal cu numărul oamenilor şi trimiterile la particularităţile anatomice ale genului/sexului vor fi eliminate". (Skoropanova, 1999 : 56) Ceea ce urmăresc adeptele feminismul literar sau intelectual (Julie Kristeva, Helene Cixous, Luce Irigaray, Xaviere Gauthier, Jullian Rose ş.a.) este scoaterea spiritualităţii feminine din sfera tăcerii, răsturnarea opoziţiei "masculin-feminin", de data aceasta în favoarea "femininului" sau, cel puţin, asigurarea unei egalităţi, a unui echilibru al principiilor "masculin" şi "feminin", ceva de soiul "bisexualităţii" sau "polisexualităţii".

Concepţia tradiţională despre traducere trimite la ideea că originalul şi textul tradus se află între ele într-un fel de antiteză. Teoria feministă despre traducere se concentrează asupra ideii că între original şi traducere, ca între doi poli, se află un spaţiu interactiv, de unde şi noţiunea de "interfacy" ("interfaţă", interdependenţă între aceşti doi poli), dar relaţia aceasta a fost interpretată de-a lungul timpului în termeni de "masculuin" şi "feminin": originalul era "masculuin", deci, omnipotent şi privilegiat, în timp ce textul tradus, traducerea era "feminină", deci, slabă şi dependentă. Teoria feministă despre traducere, bazată pe noţiunea de "interfacialitate", reconstruieşte într-o formă bisexuală spaţiul în care operează traducerea, deoarece acest spaţiu nu aparţine nici unuia dintre cei doi poli.

În ultimele decenii, cercetări despre traducere, axate pe teorii feministe, au început să apară în diferite ţări. În Brazilia acestea sunt strâns legate de ideiile antropofagiştilor, la care se adaugă interpretările feministe. În Canada accentul s-a pus pe corporalitate, reconsiderată din perspectivă feministă, mai cu seamă în termenii unei redefiniri a relaţiilor sexuale. Astfel, unele dintre lucrările feministe despre traducere, publicate în Canada, aparţin unor traducătoare şi, concomitent, teoreticiene lesbiene sau bisexuale, reunite în jurul lui Nicole Brossard, care nu acceptă nici interpretarea critică a operei, în care se porneşte de la intenţia scriitorului, nici pe cea mai recentă, orientată spre receptarea cititorului, susţinând că prioritatea nu aparţine nici uneia dintre ele. Procesul traducerii reprezintă, în opinia lui Kathy Mezei, un act compus din lectură şi din scriitură, traducătorul fiind şi scriitor, şi cititor, deoarece traducătorul în munca sa citeşte un text, îl reciteşte nu o singură dată, ca apoi să scrie în limba sa, cu cuvintele sale, astfel încât el scrie lectura sa, care, la rândul ei, a rescris scriitura sa. O altă autoare canadiană, Barbara Gotard, încearcă să facă o legătură între abordarea feministă a traducerii şi teoria postmodernă despre traducere, afirmând că dacă în concepţiile tradiţionale "diferenţa" dintre original şi textul tradus era considerată un topos negativ, din perspectivă feministă aceasta îşi asumă o valoare pozitivă. Spre deosebire de traducătorul tradiţional, care se situează, de obicei, cu modestie în umbră, traducătoarea feministă demonstrează cu ostentaţie posedarea şi reposedarea de către ea a textului, revendecțndu-şi dreptul de a modela şi de a manipula originalul.

Nu numai studiile despre traducere din perspectivă feministă, ci și întreg ansamblul de studii despre traduceri din ultima vreme au ca scop nu numai reabilitarea rolului traducătorului, dar şi propulsarea ideii că tocmai studiile despre traducere din perspectivă postcolonială ar fi astăzi principalul domeniu al literaturii comparate contemporane. În ceea ce ne priveşte am sugera aici pentru cercetătorii literari o posibilă reevaluare a literaturii noastre din ultima jumătate de secol prin prisma concepţiilor postcoloniale despre literatură spre a se vedea ce modele ni s-au impus şi cum au fost acestea asimilate de literatura noastră, "colonizată" şi ea într-un fel sau altul, şi cum se încearcă ieşirea din această situaţie. Cu atât mai mult cu cât o idee asemănătoare a fost sugerată și de Susan Bassnett. (1996 : 75)

Referinţe bibliografice :

BASSNETT, Susan (1996), *Introduzione critica alla letteratura comparata*, Roma : Lithos editrice.

BELL, Roger (2000), *Teoria şi practica traducerii*, Iaşi : Polirom.

CHAVY, Paul, «Domaines et fonctions des traductions françaises à l'aube de la Renaissance». In : *Revue de littérature comparée*, 1989, nr.2, p.147-153.

EVEN-ZOHAR, Itamar, «La posición de la literatura traducida en el polisistema literario». In : *Teoría de los polisistemas,* Madrid: Arco, 1999. p. 223-231.

PAVLICENCU, Sergiu (1999), *Tentaţia Spaniei*, Chişinău : Ştiinţa.

PAVLICENCU, Sergiu. «Teoria polisistemului și literatura tradusă (I)». In : *Metaliteratură*, 2008, nr. 3/4, p. 33-36; «Teoria polisistemului și literatura tradusă (II)». In : *Metaliteratură*, 2008, nr.5/6, p. 24-26.

СКОРОПАНОВА, Ирина (1999), *Русская постмодернистская литература*, Москва : Наука.